

Ungdommens verdisyn – livsfase- eller generasjonsbetinget?¹

Ottar Hellevik

Et omfattende intervjumateriale viser store forskjeller i verdisyn mellom aldersgrupper, større enn for andre sosiale kjennetegn. Kohortanalyser avdekker klare tegn på at aldersmønsteret avspeiler generasjonsforskjeller i verdisyn. Dette innebærer at generasjonsutskifting vil føre til endringer i verdiklimaet i Norge, blant annet når det gjelder respekten for lover og regler.

Er det slik at verdisynet til dagens norske ungdom er forskjellig fra eldres oppfatninger om det gode liv? Hvor store er aldersforskjellene sammenliknet med de en finner mellom andre sosiale grupper? Hva er det som skaper aldersforskjeller, er de knyttet til aldringsprosesser og nye roller og erfaringer som følger ulike livsfaser? Eller skyldes de at endringer i oppvekstvilkår og erfaringer har gitt de unge et varig særpreg, slik at aldersforskjellene er et forvarsel om framtidige samfunnsmessige endringer?

I artikkelen blir disse spørsmålene belyst ved hjelp av data fra prosjektet Norsk Monitor, der et hovedformål har vært å kartlegge nordmenns verdisyn. Vi skal undersøke i hvilken grad ungdom skiller seg ut i forhold til grunnleggende verdidimensjoner, enkeltverdier og spørsmål som brukes til å måle verdiene. Aldersforskjellene i verdisyn sammenliknes så med dem som knytter seg til andre sosiale kjennetegn, for å få et grunnlag for å vurdere hvor store de er.

Når det gjelder hva aldersforskjellene innebærer for samfunnsutviklingen, er det avgjørende om de skyldes livsfase- eller generasjonseffekter. Dette undersøkes gjennom en kohortanalyse, der utviklingen i verdioppfatningene til personer født innenfor samme tidsrom følges over tid. Dette blir gjort både for de grunnleggende verdidimensjonene, og for spørsmål brukt til å måle en av verdiene, lovrespekt.

Datagrunnlag

Norsk Monitor er en serie intervjuundersøkelser gjennomført annethvert år siden høsten 1985 av MMI (Hellevik 1996). Utvalgene er landsrepresentative for befolkningen fra 15 år og eldre, med fra 2 200 respondenter i første runde til over 4 000 i de siste. De besvarer nærmere 3 000 spørsmål. De innledende spørsmålene stilles av en intervjuer, og deretter besvarer respondenten hovedtyngden av spørsmålene ved hjelp av et selvutfyllingsskjema. Fram til 1997 ble det brukt besøksintervju i innledningsdelen, men fra da av gikk en over til telefonintervju.

Mange av spørsmålene er stilt i samtlige eller et flertall av rundene, slik at det foreligger tidsserier som viser utviklingstendenser på en rekke samfunnsområder. Men siden det ikke er en panelundersøkelse, og det ikke er de samme, men ulike utvalg av personer som intervjues hver gang, er det bare nettoendringen for befolkningen som helhet eller undergrupper som kan påvises, ikke omfanget av alle individuelle bevegelser.

Verdisyn

Med verdier menes det i Monitor grunnleggende oppfatninger om hva som er ønskelig, når det gjelder en selv, forholdet til andre mennesker eller samfunnet. Til forskjell fra situasjonen når det gjelder sosiale bakgrunnsvariable, som inngår i noenlunde samme form i de fleste intervjuundersøkelser, er det ingen enighet blant verdiforskere om hva en liste over menneskelige verdier skal inneholde. Hvert prosjekt har sin egen oversikt. Monitors liste inneholder 25 par av verdimotsetninger, som for eksempel hvordan en prioriterer mellom miljøhensyn og økonomisk vekst. Verdiene måles ved hjelp av indekser satt sammen av to eller flere spørsmål, hovedsakelig påstander en skal si seg enig eller uenig i (Hellevik 1996:54–56).

Målemetoden er altså indirekte, de intervjuede blir ikke bedt om å fortelle hvilke verdier som er viktige for dem, eller om å rangere en liste med oppgitte verdier. I stedet skal svarene de gir, for eksempel på spørsmålet om de er villige til å forsake av hensyn til miljøet, avsløre hva de vektlegger.

Etter at de intervjuede er blitt plassert på de 25 indeksene, analyseres koblingen mellom ulike verdioppfatninger. Gjennom en analyse av sammenhengen mellom verdiindeksene, det vil si hva slags verdier som typisk opptrer sammen hos ulike individer, bestemmes *verdidimensjonene* som viser de grunnleggende motsetningene mellom ulike nordmenns verdisyn.²

Den dimensjonen som best fanger opp forskjellene i verdioppfatning, slik dette måles i Monitor, har individer med åpenhet for det nye i tiden,

enten det er snakk om ny teknologi eller likestilling mellom kjønnene, toleranse for mangfold, risikovillighet, kritisk holdning til autoriteter og sans for bylivets gleder ute på den ene ekstremen. På motsatt ytterpunkt finner vi individer som verdsetter trygghet, konformitet og tradisjonelle dyder som nøysomhet og lovrespekt, og institusjoner som kirken. Ut fra dette verdimønsteret har vi døpt dimensjonen *moderne* versus *tradisjonell* verdiorientering.

Den nest viktigste dimensjonen er kalt *materialistisk* versus *idealistisk* verdiorientering. På den ene siden finner vi personer som legger vekt på det ytre, både i betydningen materielle vilkår og hva omgivelsene mener. En er opptatt av eiendeler og økonomisk vekst, og setter egne behov foran hensynet til andre. På den *idealistiske* siden lytter en mer til sin indre stemme, og vektlegger åndelige verdier og skapende virksomhet. En er opptatt av nærhet, omsorg, miljø og helse.

De to verdidimensjonene er bestemt slik at de står loddrett på hverandre. Vi kan tenke oss et plan der personer med en moderne verdiorientering er plassert oppe og tradisjonelle nede på den vertikale akse, og materialister til venstre og idealister til høyre på den horisontale. Setter vi Ronald Ingleharts velkjente kulturelle typologi (Inglehart 1977, 1990) inn i dette aksesystemet, ligger gjennomsnittet for postmaterialister oppe til høyre i den moderne idealistiske kvadranten, mens Ingleharts materialister ligger nede til venstre i den tradisjonelle materialistiske kvadranten (Hellevik 1993a, 1993b). Ingleharts dimensjon tilsvarende med andre ord hoveddiagonalen i Monitors aksesystem.

Det kan videre sies at Monitors dimensjoner innholdsmessig likner Scott Flanagans to dimensjoner (1982a). Den ene kaller han en materialisme-dimensjon, den andre motsetningen autoritær-liberal (sterke-svake sosiale og moralske føringer på individets selvutfoldelse). Det ser altså ut til å være en stor grad av sammenfall mellom disse ulike forsøkene på å beskrive kulturelle hovedmotsetninger i moderne industrisamfunn (Hellevik 1993a, 1993b).

Den tredje viktigste dimensjonen preges av politiske verdier. På ytterpunktene finner vi preferanse for likhet og offentlige løsninger versus ulikhet og private løsninger, de første sammen med vekt på miljøhensyn, de siste med prioritering av økonomisk vekst. Ut fra dette er dimensjonen blitt døpt *radikal* versus *konservativ*, selv om det også inngår andre og mindre utpreget politiske verdier i den. Langt ute på den radikale sida finner vi verdiene toleranse, individualitet, antiautoritet og likestilling, og på den konservative sida konformitet, status og begeistring for ny teknologi.

Aldersforskjeller

Skiller de unges oppfatning om hva som er ettertraktelsesverdig seg fra de eldre? Dette er noe vi ifølge postmaterialismeteorien til Inglehart kan forvente. Han antok at de som vokste opp under trettitallets nedgangstider og arbeidsløshet eller siste verdenskrigs utrygghet og farer, ble preget av denne ungdomserfaringen hele sitt voksne liv, og opptatt av å oppnå materiell og fysisk sikkerhet. Senere generasjoner, med en ungdomstid fri for krig og med en stadig økende velstand, tar tilfredsstillelsen av grunnleggende trygghetsbehov som noe selvfølgelig, og vil i stedet bli opptatt av skapende virksomhet og personlig utvikling, menneskelig fellesskap, medbestemmelse, livskvalitet og miljøvern.

Overført til Monitors aksesystem skal ifølge Inglehart de unge kjenne- tegnes av moderne og idealistiske verdier, og altså være mindre materialistisk orientert enn eldre. Scott Flanagan derimot hevder at de unge ikke skiller seg fra de eldre når det gjelder en materialistisk verdiorientering, slik at forskjellen mellom aldersgruppene bare gjelder et moderne versus et tradisjonelt verdisyn (1982b). Ingen av hypotesene bekreftes av Monitor-materialet.

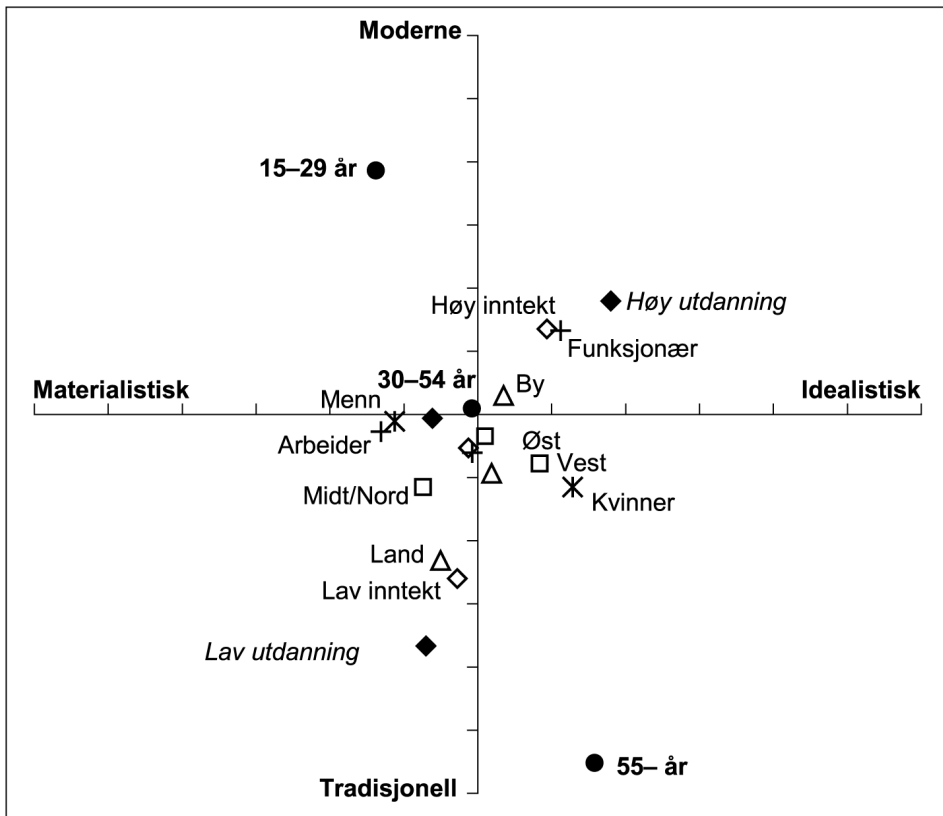
I figur 1 er gjennomsnittet for ulike sosiale grupper på de to første dimensjonene beregnet. For at vi senere bedre skal kunne sammenlikne sammenhengen med verdisyn for ulike kjennetegn, er alle variablene tredelt (med et nødvendig unntak for kjønn), og slik at fordelingene blir så jevne som mulig. Her er det aldersmønsteret som skal kommenteres.

Yngre aldersgrupper har en langt mer moderne verdiprofil enn eldre, og forskjellen er klart større enn langs materialisme-idealisme-dimensjonen. Men tendensen her er at yngre ligger noe lengre i materialistisk retning enn eldre. Ser vi nærmere på hvilke forskjeller i forhold til enkeltverdier som ligger bak aldersgruppens plassering på verdidimensjonene, finner vi særlig markerte aldersforskjeller i forhold til verdier som angår moral og kort-siktig nytelsesorientering (permissiveness og self-indulgence hos Flanagan):

- *Frigjorthet* (synet på føretekkelig sex og pornografi, der for eksempel 68 prosent av 20–24-åringer mener at pornografi bør kunne selges fritt, mot 13 prosent for personer 70 år og eldre, tall for perioden 1995–99 sett under ett).
- *Lovforakt* (hvorvidt ulike handlinger som bryter lover/regler kan aksepteres, eksempelvis mener bare 21 prosent av 15–19-åringer at en ikke kan beholde penger en finner, mot 78 prosent for 70 år +).

- *Forbruk* (prioritering av øyeblikksbehov framfor sparing og langsiktighet, 54 prosent av 20–24-åringer er uenig i at de heller vil bruke penger på ting de har varig glede av enn kortvarige fornøyerer som uteliv og ferier, mot 19 prosent for 70 år +).
- *Helse* (hvor opptatt en er av helse, der ungdom skårer lavt, eksempelvis sier 18 prosent av 20–24-åringer seg uenig i at det er viktigere hvordan maten smaker enn hvor sunn den er, mot 40 prosent for 60-åringer).

Figur 1. Bivariate sammenhenger mellom kjønn, alder, region, bosted, utdanning, yrke (arbeider–funksjonær–selvstendig) og inntekt og verdi-dimensjonene moderne–tradisjonell (loddrett) og materialistisk–idealistisk (Norsk Monitor 1995–99).

Andre verdioppfatninger som bidrar til å gi de unge som gruppe en mer moderne og materialistisk verdiprofil enn eldre, er verdiene *ikke-religiøsitet* (fravær av kristen tro og praksis), *hedonisme* (følge sine lyster), *spontanitet*

(ta ting på sparket framfor å planlegge) *status* (gjøre inntrykk på andre gjennom anskaffelser) og *materialisme* (opptatthet av eiendeler og anskaffelser).

I rent moderne retning trekker at unge oftere har verdier som *risikovillighet* (spenningsoppsøkende atferd, villighet til å ta sjanser), *urban* (sans for bylivets framfor landlivets gleder), *nyhet* (det nye bedre enn tradisjonelle løsninger) og *teknologi* (positiv til teknologiske nyheter). For eksempel er 80 prosent av 20–24-åringer uenige i at datamaskiner og annen moderne teknikk virker skremmende på dem, mot 31 prosent for personer 70 år og eldre.

Verdier som trekker unge i en moderne og idealistisk retning, er det vi kan kalle sekstiåtter-verdier, som *antiautoritet*, *toleranse*, *likestilling* og *individualitet* (framheve egne særtrekk). Eksempelvis er det 41 prosent av 15–19-åringer som er uenige i at vi må kunne kreve av utlendinger som kommer hit for å bosette seg at de lever som nordmenn, mot 20 prosent for 70 år +. Mens 70 prosent av 15–19-åringer foretrekker en familieform der kvinne og mann er helt likestilte når det gjelder yrkes- og familieliv, gjelder dette bare 33 prosent av dem som er 70 år eller eldre.

Når vi ser på samtlige 25 verdiindekser, utgjør de eldste (70 år +) gjennomgående det ene ytterpunktet for indeksskåren, dette gjelder for 21 av indeksene. De to yngste femårsklassene bytter på å danne motsatt ytterpunkt. Det forekommer altså en del ganger at aldersklassen 15–19 år ligger nærmere de eldre enn aldersklassen 20–24 år. Findeler vi aldersvariabelen, viser det seg også at 15–16-åringer enkelte ganger har et større innslag av «voksne» vurderinger enn 17–18-åringene. Dette gjelder blant annet synet på autoritet, lovrespekt, frigjorthet og religion. Mønsteret kan tyde på at det mot slutten av tenårene skjer en utvikling der påvirkning fra foreldre og skole avtar i betydning, mens jevnaldrende og ungdomskulturen blir viktigere.

Når det gjelder den tredje verdidimensjonen, *konserverativ–radikal*, er aldersforskjellene små, og viser et kurvilineært mønster. De yngre og de eldre aldersgruppene har en noe mer konservativ gjennomsnittsplassering enn aldersgruppene i midten. For eksempel er det 40–49-åringer som skårer høyest på indeksen for *likhetsorientering*. Ungdom skiller seg heller ikke ut når det gjelder indeksen for *miljøhensyn*. Selv om yngre noe oftere enn eldre uttrykker bekymring for miljøsituasjonen, og prioriterer miljø framfor arbeidsplasser, er de sjeldnere offervillige og opptatt av å gjøre en personlig innsats for miljøet, og ligger lavere enn de eldste når det gjelder å uttrykke støtte til miljøvernorganisasjoner.

Konklusjonen når det gjelder aldersgruppenes verdimeslige særpreg blir dermed at yngre som gruppe har en klart mer moderne og en noe mer materialistisk verdiprofil enn eldre. Derimot skiller de unge seg ikke ut når det gjelder plassering på den politiske høyre–venstre-dimensjon.

Sammenlikning med andre bakgrunnsvariabler

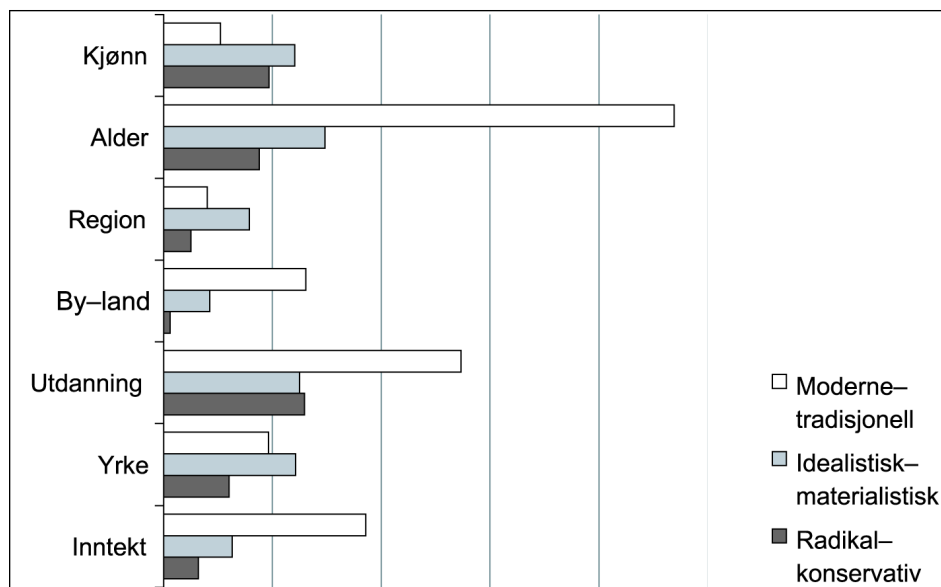
For å vurdere omfanget av disse aldersforskjellene, skal vi sammenlikne dem med de forskjellene i verdisyn som kommer fram når vi deler befolkningen inn i grupper ut fra andre sosiale kjennetegn. I statsvitenskapelige analyser av politiske konfliktlinjer i Norge, med Rokkan og Valens (1964) skillelinjemodell som utgangspunkt, spiller alder en beskjeden rolle. I stedet har en fokusert på klassemotsetninger mellom arbeidere og funksjonærer, eller sentrum–periferi- motsetninger mellom by og land og ulike regioner. De siste par tiårene har flere forskere hevdet at de historiske motsetningene har bleknet, mens nye sosiale skillelinjer har fått større betydning, slik som de knyttet til kjønn, utdanning og yrkessektor (Jenssen mfl. 1995). Alder har vært trukket inn i analysen, men ikke hatt noen sentral rolle når partivalg eller EU-syn skal forklares.

Dette kan ha sammenheng med at aldersforskjellene som vi har sett er beskjedne når det gjelder politiske verdier, til forskjell fra de andre verdidimensjonene. Spørsmålet er om ikke alder i dag er den viktigste sosiale skillelinjen når vi ser på verdiforskjeller mer generelt.

Figur 1 viser bivariate sammenhenger mellom sosiale kjennetegn og de to første verdidimensjonene, i form av avstander mellom grupper i det todimensjonale planet. De som måtte ha forestillinger om at kulturelle forskjeller særlig er knyttet til bosted, får dem ikke bekreftet for Monitors hoveddimensjoner. Det er bare små forskjeller mellom ulike landsdeler, og avstanden er også beskjeden mellom byer, spredtbygde strøk og landdistrikter. Figuren gir heller ikke empirisk grunnlag for å hevde at vi har klare klassebaserte kulturelle forskjeller i Norge i dag. Gjennomsnittet for arbeidere, funksjonærer og selvstendige skiller seg ikke vesentlig fra hverandre (avstanden er markert med stiplede linjer). Når det gjelder kjønn, utdanning og inntekt, er gruppeforskjellene i verdiorientering noe større, men likevel klart mindre enn for alder (markert med hel linje).

Figur 2 viser avstanden mellom yttergruppene på de ulike sosiale variablene i plassering på de tre verdidimensjonene tatt hver for seg. Alder skaper klart størst avstand av alle variablene i forhold til moderne–tradisjonell-dimensjonen. Den kommer også på knepent på førsteplass foran utdanning i forhold til materialisme–idealisme-dimensjonen. De sosiale kjennetegnene betyr mindre for posisjon på den tredje dimensjonen, radikal–konservativ, enn de gjør for de to første. Her kommer både utdanning og kjønn foran alder når det gjelder å få fram forskjeller i verdiorientering.

Figur 2. Effekt av kjønn, alder, region, bosted, utdanning, yrke og inntekt på gjennomsnittsplassering på de tre verdidimensjonene (Bivariate sammenhenger. For nominalvariablene yrke, region og by-land største forekommende forskjell, for de øvrige variablene forskjell mellom yttergruppene. Norsk Monitor 1995–99).

Disse analysene er bivariate. Dermed er det mulig at deler av effekten på verdiorientering for et kjennetegn forklares av andre variabler. Spesielt gjelder dette forholdet mellom de to egenskapene med sterkest sammenheng med verdiorientering, alder og utdanning, som er klart innbyrdes korrelerte. En multivariat analyse viser at en tredjedel av den bivariate sammenhengen mellom utdanning og verdisyn er spuriøs (ikke-kausalt), et resultat av at alder ligger bak og påvirker begge disse variablene. Dermed forsterkes inntrykket av at alder er den egenskapen som betyr mest for plassering på den første verdidimensjonen. For de to andre dimensjonene betyr den multivariate kontrollen mindre.

Også om vi går ned et nivå, fra de tre dimensjonene til de 25 indeksene, får vi det samme bildet av hvilke sosiale kjennetegn som har sterkest sammenheng med verdisyn. Gjennomsnittlig forskjell i skåre på verdiindeksene er klart størst for alder, fulgt av utdanning og kjønn. Forskjellen mellom arbeidere og funksjonærer, og by og land eller regioner, er mindre.

Det er derfor grunnlag for å konkludere med at i forhold til verdisyn, slik dette måles i Monitor, er *det aldersdelte samfunn* en mer dekkende betegnelse for dagens Norge enn det klassesdelte eller sentrum-periferi-delte samfunn.

Hva betyr aldersforskjellene?

Er aldersforskjellene et resultat av de mange forandringene som inntreffer under livsløpet, med fysisk og psykisk aldring og skifte av roller i familie og arbeidsliv? Vi kan kalle dette *livsfaseeffekter*. Eller er aldersforskjellene knyttet til hvilken generasjon en tilhører? Vi får *generasjonseffekter* dersom endringer i oppvekstvilkår har gitt nye ungdomskull et annet verdisyn enn de eldre, et verdisyn som vil prege dem resten av livet.

Skillet mellom de to årsakene til aldersforskjeller er viktig med tanke på konsekvensene, hva aldersforskjellene innebærer av potensial for samfunnsmessige endringer i årene som kommer. Skyldes de generasjonseffekter, vil vi få en gradvis endring etter som eldre generasjoner avløses av de nyere. Forutsetter vi at de nye kullene som kommer til, likner dagens unge, eller eventuelt er enda sterkere preget av de nye tendensene, kan vi forutsi at ungdomsverdiene vil stå stadig sterkere jo lengre tiden går, og jo mer omfattende generasjonsutskiftingen blir. Ronald Inglehart har kalt en slik kulturell endringsprosess for «den stille revolusjon» (1977), en dyptgripende endring som skjer så gradvis at den kan være vanskelig å legge merke til.

Har derimot aldersforskjellene med livsfaseeffekter å gjøre, blir virkningen av at tilveksten av unge er forskjellige fra avgangen av eldre, opphevet av den endringen i verdisyn som skjer for resten av befolkningen i løpet av det samme tidsrommet. Om femti år vil dagens unge ha skiftet verdioppfatninger slik at de er kommet på linje med det vi nå finner hos dagens eldre. Individenes endring skaper stabilitet på samfunnsnivå, med unntak av de små forskyvningene som forandringer i befolkningens alderssammensetning fører med seg. Den kommende eldrebølgen vil for eksempel bety at de Eldres verdier får litt større tyngde i det kulturelle bildet enn de har i dag.

Livsfaseperspektivet og generasjonsperspektivet skiller seg fra hverandre når det gjelder synet på verdidannelsen. Ifølge det første skjer det en stadig utvikling i verdisynet til det enkelte individ etter hvert som det blir eldre, ifølge det siste former opplevelser under oppveksten individets verdier en gang for alle. Samtidige hendinger antas å sette et varig preg på den generasjonen som befinner seg i «orienteringsfasen» (Mannheim 1952). Hendene gjør et langt svakere inntrykk på eldre generasjoner, som ser det nye gjennom briller farget av egne ungdomserfaringer. «... våre formende historiske betingelser er noe vi bærer med oss, og som influerer våre fortolkninger og handlinger seinere i livet» (Frønes 1997:59).

Skifte av oppfatninger som ikke er knyttet til livsfase, kalles *periodeeffekt* eller tidsånd. Ikke bare ungdommen, men også eldre kan tenkes å bli påvirket av hendinger i samtiden. Dette vil gjøre den framtidige kulturelle utviklingen uforutsigbar. Livsfaseperspektivet innebærer stabilitet på sam-

funnsnivå, og generasjonsperspektivet en forutsigbar styrking av ungdommens verdier på bekostning av de eldre, som vil gå langsomt, siden hovedtyngden av befolkningen er med i hele tidsrommet uten å endres. Periodeeffekter gir mulighet for rask samfunnsendring der retningen ikke er gitt på forhånd, men bestemmes av begivenhetene.

Populære forestillinger om aldersforskjeller har ofte livsfasepreg. En snakker om «ungdomsopprør», en forbigående tilstand som ikke fortjener å bli tatt høytidelig, for snart blir de unge voksne og «tar til fornuften». Uttrykket «kua som har glemt at hun var kalv» antyder at når eldre forarges over ungdommens atferd, er grunnen problemer med å huske at de selv opptrådte på tilsvarende måte den gang de var unge.

Når det gjelder verdier, finner vi blant samfunnsforskere ofte antakelser om at de dannes i oppveksten og holder seg stabile resten av livet. Karl Mannheims (1952) drøfting av historiske generasjoner er et klassisk bidrag. I de senere årene har Ingleharts postmaterialismeteorien om den avgjørende betydningen av fysisk og materiell trygghet under oppveksten stått sentralt i analyser av kulturell endring.

Data fra ett tidspunkt kan ikke fortelle oss hva slags prosesser som ligger bak aldersforskjeller. Grunnen er at alder er «tvetydig», vi kan ikke skille fra hverandre generasjonstilhørighet og livsfaseplassering. Men med data fra flere tidspunkter, som i Monitor-prosjektet, blir dette mulig, og vi kan prøve å danne oss et bilde av hva som er livsfase- og hva som er generasjonseffekt i de aldersforskjellene som foreligger. Dette gjøres ved hjelp av kohortanalyse.

Kohortanalyse for verdidimensjonene

I en kohortanalyse følger vi personer født innenfor et gitt tidsrom over tid, for å se om det skjer endringer etter som de blir eldre, eller om kohortens (generasjonens) særpreg fra ungdomstida ligger fast.³ Det ideelle er å kunne vise forekomsten av et fenomen i en matrise der en langs siden har aldersklasser med samme bredde som avstanden mellom måletidspunktene angitt over matrisen. I en slik standard kohortmatrise vil vi kunne følge en fødselskohort ved å lese diagonalt (slik det er markert med gråtoner i tabell 1).

I Monitormaterialet er det bare to år mellom undersøkelsene. To års aldersklasser gir lav base for beregninger i hver rute i matrisen, og «støy» i form av store utslag av utvalgstilfeldigheter. Derfor er det i stedet valgt å slå sammen to og to undersøkelser (1985 og 1987 blir 1986, osv.). Med fire års aldersintervaller og to undersøkelser kombinert blir basene mer tilfredsstillende.⁴ Kohorter født før 1920 er utelatt fra matrisen, fordi høy

dødelighet gir stort frafall og lave baser. Respondentenes alder er korrigert slik at den er riktig på det nye «undersøkelsestidspunktet».⁵

Tabell 1A viser plassering på den første dimensjonen. Tallene angir gjennomsnittet for alle individer i ruten (positive tall vil si en plassering i moderne retning, negative tall i tradisjonell). Lest loddrett viser tabellen aldersforskjellene på hvert tidspunkt, og vi ser den klare tendensen til at yngre ligger lengre i moderne retning.

Lest vannrett får vi et inntrykk av forskjeller mellom tidspunktene for personer i en bestemt livsfase. For 15–18-åringene ser vi for eksempel at denne aldersgruppen ligger lengre i moderne retning i 1998 enn tidligere, et mønster som går igjen på alle alderstrinn.

Tabell 1A. Kohortmatrise for gjennomsnitt for plassering på verdidimensjonen moderne (positive tall) – tradisjonell (negative tall).

Alder	Undersøkelsestidspunkt				Kohort
	1986	1990	1994	1998	
15–18	40	39	43	52	1980–83
19–22	39	43	43	43	1976–79
23–26	35	34	30	38	1972–75
27–30	19	17	19	26	1968–71
31–34	10	7	13	20	1964–67
35–38	2	1	6	13	1960–63
39–42	-6	9	-2	5	1956–59
43–46	-20	-16	10	-2	1952–55
47–50	-26	-21	-20	10	1948–51
51–54	36	-42	-22	-12	1944–47
55–58	-45	40	-39	-25	1940–43
59–62	-56	-50	50	-43	1936–39
63–66	-59	-61	-55	48	1932–35
67–70	73	-63	-61	-50	1928–31
71–74	-80	75	-76	-58	1924–27
75–78	-80	-87	84	-70	1920–23
Alle	-15	-14	-12	-3	

Skifter individene verdisyn i tradisjonell retning etter som de blir eldre? Dette får vi et inntrykk av ved å følge samme kohort på skrå nedover. For eksempel ser vi at personer født 1968–71 beveger seg i tradisjonell retning i løpet av de to siste tidsperiodene. Fra første til siste tidspunkt er endringen 14 skalapoeng. Innenfor alle kohorter som er med fra 1986 til 1998, har det skjedd en bevegelse i tradisjonell retning, med et gjennomsnitt på 11 skalapoeng. Endringen er størst innenfor de nyeste kohortene.

Vi kan imidlertid ikke slutte at slike skift i verdisyn er livsfasebetinget, de kan også være forårsaket av historiske hendelser. Siden utviklingen innenfor kohortene bringer de unge nærmere de eldres verdisyn, er livsfaseeffekt en mulig årsak. De store forskjellene mellom de tre tidsrommene i kohortendringen tyder imidlertid på at skifte av verdisyn også er påvirket av «tidsånden» i perioden. Fra 1986 til 1990 er kohortendringen i snitt 7,2 i tradisjonell retning, og fra 1994 til 1998 svakt i moderne. Om vi forutsetter at livsfaseeffekten er noenlunde den samme på ulike tidspunkter, kan en slik endring i tendens ses som tegn på at det har vært en periodeeffekt i moderne retning på 90-tallet. Mellom 1986 og 1990 kan periodeeffekten ha gått i tradisjonell retning, kanskje som en følge av usikkerheten som de økonomiske nedgangstidene skapte. Eller periodeeffekten kan tenkes å ha vært lik null. Avhengig av hvilke forutsetninger vi gjør om periodeeffekten, endres anslaget for livsfaseeffekt, siden summen av dem er konstant (lik kohortendringen). Dette illustrerer kohortanalysens problem; samme funn kan alltid gis ulike forklaringer.

Uansett om kohortendringen er en livsfase- eller periodeeffekt, viser matrisen at den ikke er sterk nok til å bringe en kohort på nivå med tidligere kohorters verdisyn når de befant seg på dette alderstrinnet. Det viser seg ved at gjennomsnittet for samme alderstrinn hele veien ligger lengre i moderne retning i 1998 enn i 1986. Det kan beregnes at med den forskjellen som eksisterer mellom de eldste og de yngste aldersklassene, måtte kohortendringen i løpet av tolvårsperioden ha vært mer enn det dobbelte av hva den faktisk er, for å kunne bringe de yngste like langt i tradisjonell retning som dagens eldre når de en gang når samme alder.⁶

At livsfaseeffekten ikke kan være sterk nok til å forklare aldersforskjellen, vises også ved at det skjer en utvikling i moderne retning for befolkningen som helhet. Linjen «Alle» nederst i tabellen viser en endring på 12 skalapoeng, som i første rekke fant sted mellom 1994 og 1998.⁷ Om hele aldersforskjellen hadde skyldtes livsfaseendringer, skulle verdiklimaet for befolkningen som helhet vært stabilt. At det skjer en endring, tyder på at det foreligger generasjonseffekt som, hvis vi ser bort fra mulige periodeeffekter, er noe sterkere enn livsfaseeffekten. Av dette følger at vi kan for-

vente en styrking av moderne verdier i årene framover som følge av generasjonsutskiftingen.

For den andre dimensjonen er endringen over tid for befolkningen enda noe større enn for den første dimensjonen, 18 skalapoeng i materialistisk retning fra 1986 til 1998 (tabell 1B). Innenfor kohortene er det i gjennomsnitt en bevegelse på 10 poeng. Dette kan ikke være en livsfaseeffekt, siden kohortene fjerner seg fra eldres mer idealistiske verdiorientering. Kohortendringen kan derfor tolkes som en periodeeffekt, en materialistisk tidsånd som var særlig sterk på begynnelsen av 90-tallet.

Tabell 1B. Kohortmatrise for gjennomsnitt for plassering på verdidimensjonen materialistisk (positive tall) – idealistisk (negative tall).

Alder	Undersøkelsestidspunkt				Kohort
	1986	1990	1994	1998	
15–18	-4	-1	5	9	1980–83
19–22	1	1	11	21	1976–79
23–26	-5	0	21	19	1972–75
27–30	-13	-9	13	10	1968–71
31–34	-11	-12	0	12	1964–67
35–38	13	-17	1	3	1960–63
39–42	-18	16	-12	3	1956–59
43–46	-23	-15	9	3	1952–55
47–50	-20	-15	-4	4	1948–51
51–54	28	-19	-5	-6	1944–47
55–58	-24	31	-15	-5	1940–43
59–62	-20	-20	11	-8	1936–39
63–66	-31	-19	-14	12	1932–35
67–70	20	-13	-10	-9	1928–31
71–74	-49	22	-21	-24	1924–27
75–78	-42	-35	26	-40	1920–23
Alle	-18	-14	-3	0	

Tabell 1C. Kohortmatrise for gjennomsnitt for plassering på verdidimensjonen radikal (positive tall) – konservativ (negative tall).

Alder	Undersøkelsestidspunkt				Kohort
	1986	1990	1994	1998	
15–18	-8	-2	-6	12	1980–83
19–22	1	6	4	-6	1976–79
23–26	13	3	-5	-4	1972–75
27–30	17	8	1	1	1968–71
31–34	22	19	5	3	1964–67
35–38	12	20	10	12	1960–63
39–42	17	13	10	16	1956–59
43–46	2	9	5	20	1952–55
47–50	-2	2	-1	14	1948–51
51–54	6	-3	-3	6	1944–47
55–58	-3	12	-7	5	1940–43
59–62	-8	-13	10	-1	1936–39
63–66	-11	-9	-13	6	1932–35
67–70	22	-16	-11	-12	1928–31
71–74	-19	14	-16	-10	1924–27
75–78	-18	-22	28	-26	1920–23
Alle	0	1	-3	1	

Kohortendringen gjelder de som har vært med i hele tidsrommet fra 1986 til 1998, det vil si de som i 1998 er minst 27 år.⁸ De utgjør omtrent 80 prosent av den voksne befolkningen. Endringen innenfor kohortene på 10 skapoenng bidrar derfor til en endring for befolkningen totalt på 8 poeng ($10 \cdot 0,8$). Ser vi denne periodeeffekten i forhold til den faktiske endringen på 18 poeng, kan vi slutte at effekten av at mer idealistiske eldre er blitt erstattet av mer materialistiske yngre, utgjør de resterende 10 poengene.⁹ Også her gir generasjonseffekten grunn til å vente en fortsettelse av denne trenden, som vil forsterkes dersom den materialistiske tidsånden vedvarer.

Kohortmatrisen for den siste dimensjonen viser en bemerkelsesverdig stabilitet, og som før nevnt bare små forskjeller mellom yngre og eldre

(tabell 1C). Endringen innenfor kohortene tyder på svake periodeeffekter, i konservativ retning på begynnelsen av 90-tallet, i radikal på slutten. For hele tidsrommet er det en svak konservativ tendens. Dette kunne være en livsfaseeffekt, siden den går i retning av de eldres plassering, men skiftet i tendens mellom periodene tyder mer på periodeeffekter.

Mer påfallende enn endringer innenfor kohortene er imidlertid mønsteret for forskjeller mellom dem. Personer født mellom 1944 og 1963 ligger klart lengre i radikal retning enn både eldre og yngre generasjoner. Det er fristende å kalle mønsteret en sekstiåtttereffekt, som avspeiler en radikaliserings av dem som var unge fra midten av 60-tallet og ut 70-tallet. Vi har altså en kurvilineær sammenheng mellom alder og plassering på den politiske verdidimensjonen, som det synes mer rimelig å tolke som en generasjonseffekt enn som en livsfaseeffekt. Det siste ville forutsette en radikaliserings fra ungdommen av som slår over i en konservativ utvikling midtveis i livet. Matriksen viser imidlertid ikke tegn til at det skjer noe slikt livsfasebetinget omslag.

Mønsteret gir grunnlag for å spå at vi de nærmeste årene vil få en tendens i retning av en mer radikal verdiorientering for befolkningen som helhet, som en følge av forskjellen mellom de meget konservative eldre generasjonene som nå er på vei ut og de noe mindre konservative unge som gjør sin entre. Men dette avhenger på lengre sikt av hvordan det enda ukjente verdisynet til de neste ungdomskullene kommer til å se ut. En annen ukjent faktor er mulige periodeeffekter, for eksempel tilsvarende den vi hadde på slutten av 80-tallet, med et sterkt, men forbigående oppsving i vektleggingen av miljøet på bakgrunn av hendelser som Tsjernobyl og algeinvasjonen langs kysten.

Konklusjonen blir altså at vi for alle tre verdidimensjoner finner klare tegn på at forskjellene mellom yngre og eldre (eller middelaldrende, når det gjelder konservativ–radikal-dimensjonen) helt eller delvis er et uttrykk for generasjonsforskjeller. Dette vil påvirke den framtidige kulturelle utviklingen. For materialisme–idealisme-dimensjonen forsterkes generasjonseffekten av en periodeeffekt som også går i materialistisk retning, mens en livsfaseeffekt bidrar til å avdempes virkningen av aldersforskjellene når det gjelder moderne–tradisjonell-dimensjonen.

Utviklingsmønsteret for lovrespekt

Varierte utviklingsmønstre forekommer ikke bare for verdidimensjonene. Ser vi på de 25 verdiindeksene, blir bildet enda mer sammensatt. For de politiske verdiene er det små aldersforskjeller. For hovedtyngden av de øvrige tyder mønsteret på at aldersforskjellen i hovedsak er en generasjons-

effekt. For noen verdier kan endringen over tid forklares av denne generasjonseffekten; eksempler er økende oppslutning om likestilling og antiautoritet. For andre bidrar en periodeeffekt i samme retning til å forsterke den økende oppslutningen om de unges verdier, som for frigjorthet og teknologibegeistring. Så er det verdier der aldersforskjellen enklest lar seg forklare som en blanding av livsfase- og generasjonseffekt, med en svakere endringstakt i verdioppslutningen som resultat. Eksempler på dette er lovrespekt, risikovillighet, øyeblikksforbruk og sans for det urbane.

Det er også eksempler på at utviklingen beveger seg bort fra de unges verdier, slik at generasjonsutskifting ikke kan forklare tendensen. Her er det rimelig å tenke seg at aldersforskjellene er en livsfaseeffekt, og utviklingen en periodeeffekt. Et eksempel på dette er økende nasjonalstolthet (med Lillehammer-OL og EU-debatt som aktuelle historiske forklaringer).

Også når vi ser på indikatorene som inngår i samme indeks, kan bildet være variert. Et eksempel er spørsmålene som brukes til å måle graden av lovrespekt. Svarene viser at det til dels er store forskjeller mellom unge og eldre i synet på hvorvidt ulike handlinger som bryter med samfunnets atferdsnormer, kan aksepteres eller ikke (Hellevik 1999a). Mens eldre gjennomgående ser ut til å mene at regler må respekteres, tyder den varierende aksepten blant unge på at mange av dem vil vurdere selv hvilke regler de skal rette seg etter. I gjennomsnitt for tolv ulike regelstridige handlinger er det 45 prosent av 15–24-åringene som mener at handlingen ikke kan godtas, mot 85 prosent for personer som er 70 år og eldre.¹⁰

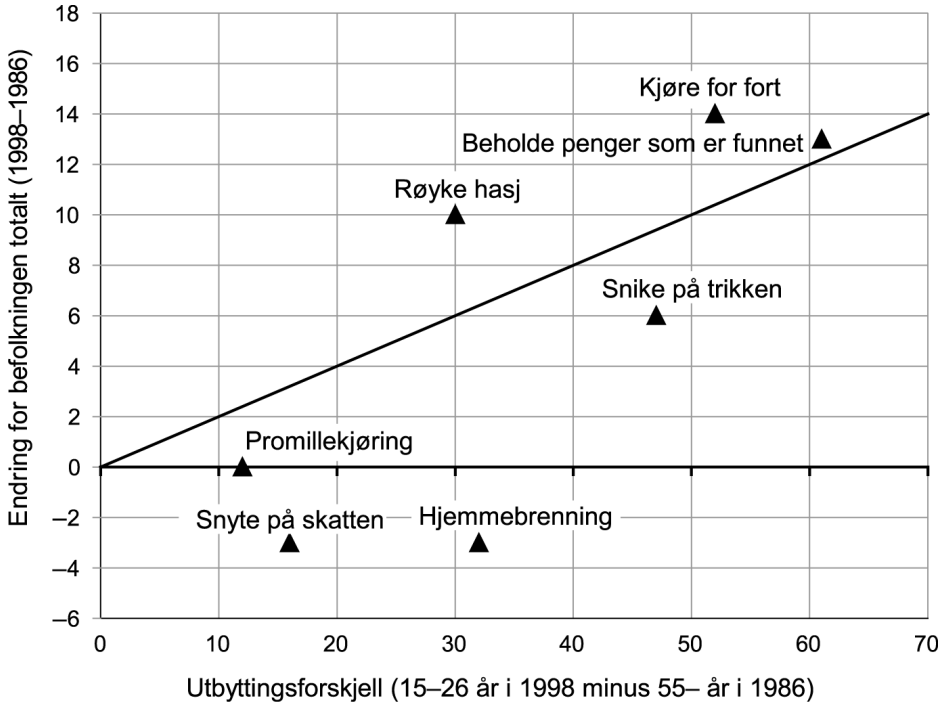
Igjen er spørsmålet om dette avspeiler livsfaseeffekter som følger av modning og erfaringer individet høster etter som det blir eldre, eller om vi står overfor generasjonsforskjeller med utsikt til en gradvis endring i det moralske klima i Norge. Vi skal se hva utviklingen for de sju spørsmålene som har vært med helt siden 1985, forteller.

Kohortmatriser gir et innholdsrikt og detaljert bilde av utviklingsmønstre i tidsseriedata. Når en skal analysere flere utviklingsforløp, kan informasjonsmengden fort bli så overveldende at oversikten går tapt og sammenlikning blir vanskelig. Det kan derfor være nyttig med en presentasjonsform som sammenfatter og forenkler informasjonen i tidsserier. Et slikt presentasjonsverktøy, *endringsdiagrammet*, er en figur basert på de to variablene *befolkningsendring* og *utbyttingsforskjell*.

Befolkningsendring vil si forskjell mellom 1998 og 1986 i andelen som mener at en handling kan godtas eller godtas under tvil. Dette er angitt langs den vertikale akse i figur 3. Som vi ser, er det økende aksept for regelbrudd når det gjelder fartsovertredelser, beholde penger en finner, røyke hasj og snike på trikken. For promillekjøring er det ingen endring,

mens det for skattesnyteri og hjemmebrenning har skjedd en heving av regelrespekten.

Figur 3. Endringsdiagram for lovrespekt-indikatorene: Befolkningsendring 1998–1986 og utbyttingsforskjell (forskjell mellom tilvekst (15–26 år i 1998) og avgang (representert av 55 + år i 1986)) i prosenten som mener handlingen kan godtas eller godtas under tvil.*

NOTE: Diagonalen viser hvilken endring for befolkningen totalt som svarer til en gitt utbyttingsforskjell, når det er 20 prosent av befolkningen som byttes ut mellom de to tidspunktene.

Utbyttingsforskjellen, angitt langs den horisontale aksene, vil si avstanden i holdning mellom de unge som er kommet inn i befolkningen mellom de to tidspunktene og de eldre som er falt fra. De som utgjør tilveksten, er lette å finne. I 1998 er det aldersklassene 15–26 år som er nye siden 1986. Hvem som har falt fra blant dem som var med i 1986, er vanskeligere å bestemme. Selv om hovedtyngden vil tilhøre de eldste aldersklassene, er det også en viss avgang blant middelaldrende og også enkelte unge. På basis av en analyse av dødelighetsmønstre i Norge har vi valgt å la resultatet for perso-

ner fra 55 år og oppover representere egenskapene til frafallet mellom 1986 og 1998.¹¹

Forskjellene mellom de to gruppene er betydelige for å beholde penger, fartsovertredelser, og trikkesniking, og forholdsvis små for promillekjøring og skattesnyteri. Jo større forskjellen er, desto mer vil utbytingen påvirke befolkningsutviklingen. Jo flere som byttes ut, desto større blir endringen. Om vi for enkelhets skyld antar at tilveksten tilsvarer frafallet, det vil si at befolkningsstørrelsen er tilnærmet stabil, kan vi bruke nykommernes andel av utvalget i 1998 som anslag for andelen som byttes ut, som blir nokså nøyaktig 0,2.¹² Når en femtedel av den voksne befolkningen byttes ut, vil effekten av utbytingen på befolkningsresultatet tilsvare en femtedel av forskjellen mellom de to gruppene. Er for eksempel forskjellen 50 prosentpoeng i andelen som aksepterer en handling, bidrar utbytingen til å øke aksepten i befolkningen med 10 poeng.

Dette forholdet er vist ved diagonalen som er trukket i figuren. Alle punktene skulle falt på denne linjen, dersom generasjonsutskifting var det eneste som påvirket utviklingen. Når resultatet for en handling avviker fra diagonalen, skyldes det livsfase- eller periodeeffekter innenfor den delen av befolkningen som er med i hele tidsrommet.

En plassering i origo representerer et resultat der det verken er aldersforskjeller eller endring over tid. Plasseringer lengre mot høyre langs den vannrette aksene viser en situasjon med aldersforskjeller, men ingen endring over tid, slik tilfellet er for *promillekjøring*. Den forholdsvis beskjedne aldersforskjellen i synet på promillekjøring, der det nesten bare er 15–19-åringene som skiller seg ut, kan forklares som en livsfaseeffekt. En mer kompleks forklaring ville være at vi har å gjøre med generasjonseffekter og periodeeffekter som opphever hverandre. I en slik situasjon kan det argumenteres for at en vektlegger den enkleste forklaringsmuligheten.

Resultatet for aksepten for å *beholde penger en finner*, faller omtrent på diagonalen. Vi kan tolke dette som tegn på at aldersforskjellen i hovedsak er en generasjonseffekt, og at generasjonsutskiftingen forklarer utviklingen over tid.

Når resultatet ligger mellom diagonalen og den horisontale aksene, som for *trikkesniking*, er den enkleste tolkningen at aldersforskjellen er en blanding av livsfase- og generasjonseffekt. Livsfaseeffekten bidrar til å trekke den faktiske endringen ned under diagonalen, generasjonseffekten til å heve den opp over aksene. Kohortmatrisen viser at denne endringen i første rekke skjer når en person befinner seg i slutten av tyveårene.

For resultater som ligger under den horisontale aksene eller over diagonalen, kan vi slutte at en periodeeffekt må gjøre seg gjeldende. Genera-

sjonseffekt vil aldri kunne gi en utvikling i motsatt retning av de yngres holdninger (negativ endring slik vi har under aksen), eller en utvikling som er sterkere enn den maksimale effekten av utbyttingen av eldre med yngre (resultater som ligger over diagonalen). Den enkleste forklaringen på et resultat under aksen (som for *skattesnyting* og *hjemmebrenning*) er en kombinasjon av livsfaseeffekt og periodeeffekt, og for et resultat over diagonalen (som for *fartsovertredelse* og *hasjrøyking*) en kombinasjon av generasjonseffekt og periodeeffekt.

Studerer vi detaljene i kohortmatrisen for hasjrøyking, avdekkes det at endringene i holdning i første rekke gjelder kohortene født etter 1963, med økninger på over 10 prosentpoeng i aksept. For personer født før 1940 er det praktisk talt stabilitet. Endringen i holdningsdannelsen blant ungdom avtegnes i utviklingen blant 15–19-åringene, der andelen som mener hasjbruk kan godtas eller godtas under tvil, øker fra 9 til 29 prosent fra 1986 til 1998. Mønsteret innebærer en økende avstand mellom synet til de eldste og de yngste. Utviklingen for befolkningen som helhet i synet på hasjbruk forklares dermed av, ved siden av generasjonsutskiftingen, en markert periodeeffekt innenfor de yngre kohortene.

For synet på fartsovertredelser kombineres effekten av generasjonsutskiftingen med en periodeeffekt med svekket regelrespekt innenfor alle kohorter, ikke bare de yngste.

Er det mulig å trekke en generell konklusjon når det gjelder hvorvidt aldersforskjellene i respekten for lover og regler skyldes livsfase- eller generasjonseffekt? Svaret er åpenbart avhengig av hvilke konkrete former for atferd en spør om. Men for tre av de sju indikatorene tyder mønsteret på at hele aldersforskjellen er en generasjonseffekt, for den fjerde kan dette se ut til å gjelde hoveddelen.

Hvordan en slik generasjonseffekt skal forstås, er et annet spørsmål. Det synspunktet at endringer i moraloppfatning kan representere en fornyelse snarere enn forvitring eller forfall, er blant annet blitt hevdet av Gullestad (1996) og Nielsen (1998). En mer pessimistisk vurdering av hva som ligger bak endringene, ser synkende respekt for lover og regler som et utslag av ureflektert egoisme, snarere enn som et uttrykk for moralsk refleksivitet. Egne behov prioriteres uten hensyn til konsekvensene for andre mennesker og det sosiale fellesskapet (Andersen 1998, Hellevik 1999a).

Oppvekstvilkår og verdidannelse

Resultatene av analysen viser at det ikke lar seg gjøre å trekke noen generell konklusjon om hvorvidt forskjeller i verdisyn mellom yngre og eldre avspeiler generasjons- eller livsfaseeffekter. Enten vi ser på enkeltspørsmål, verdiindekser eller verdidimensjoner, er mønsteret variert. En kan derfor ikke på basis av Monitor-materialet hevde at verdier dannet i ungdomstida alltid forblir stabile resten av livet, slik verdiforskere har antatt. Disse vil kunne innvende at problemet er knyttet til målingen av verdier, og at det som endres, er hvordan innholdet i spørsmålene oppfattes, snarere enn de underliggende verdiene. Dette kan selvsagt ikke utelukkes, men ut fra resultatene synes det likevel rimelig å konkludere med at et individs verdioppfatninger både kan påvirkes av de mange endringene som skjer under livsløpet, og av hendinger i samtida.

Av dette følger at en rendyrket livsfaseforklaring av aldersforskjellene heller ikke kan forsvares. Det foreligger en rekke forskjeller som helt eller delvis ser ut til å skyldes generasjonseffekter, med det potensial dette innebærer for framtidig kulturell endring i Norge. De nye kullene med ungdomstid på åtti- og nittitallet ser ut til å bli generasjoner preget av en sterkere oppslutning om moderne og materialistiske verdier enn generasjonene med oppvekst før, under og like etter siste verdenskrig.

Det siste er en tendens klart i strid med den toneangivende teorien om kulturell endring i vestlige industrisamfunn, Ingleharts postmaterialismeteorologi (1977, 1990). Den antar at velstandsvekst og økonomisk trygge oppvekstvilkår for de nye generasjonene skal føre til at ikke-materielle behov kommer i forgrunnen. Den norske befolkningen har utvilsomt opplevd en formidabel velstandsvekst. Over tid er det stadig flere som sier at de opplevde økonomien i oppveksthjemmet som god (Hellevik 2001b).

Postmaterialismeteorien premisser om stigende følelse av økonomisk trygghet under oppveksten for de unge er altså tilfredsstilt. Hva kan så grunnen være til at spådommen om en økende vektlegging av postmaterialistiske eller, med Monitors begreper, moderne idealistiske verdier, blant de unge ikke har slått til? Her skal vi bare kort antyde noen mulige forklaringer.

Inglehart kan ha rett i at en økonomisk trygg oppveksttid i etterkrigsårene bidro til å skyve det materielle mer i bakgrunnen. Men kanskje passerte vi på 80-tallet en terskel der levestandardens innvirkning på verdidannelsen endret seg. Når situasjonen går fra nøktern trygghet til en oppvekst i overflod, der de fleste ønsker umiddelbart oppfylles, kan det tenkes at resultatet blir det motsatte, at oppfattheten og avhengigheten av materielle goder og forbruk øker snarere enn avtar.

Økonomisk trygghet i oppvekstfamilien betyr ikke nødvendigvis at framtida blir opplevd som sikker. Flere yngre enn eldre føler frykt for ikke å klare seg økonomisk. Dette innebærer en form for materiell usikkerhet som kan tenkes å påvirke verdidannelsen. Hva som skaper denne frykten er et annet spørsmål. Høye studielån og boligpriser kan gjøre privatøkonomien vanskeligere for de unge å mestre nå enn før, men også stigende krav til anskaffelser og forbruk kan bidra til å legge lista høyere.

Et problematisk punkt i Ingleharts resonnement er forestillingen om at materielle behov har et metningspunkt, på liknende måte som sult eller tørst. Snarere preges situasjonen i dag av et raskt økende tilbud av nye produkter og tjenester som stimulerer appetitten. Moderne markedsføring søker å skape en følelse av utilfredstilte behov, som reklamen forteller at de nye produktene vil dekke.

En endring som løper parallelt med materialismetrenden i Norge, er framveksten av reklamefinansiert TV. Moderne massemedier preges også av endringer i innholdet når det gjelder hvilket bilde som gis av det gode liv, og av hvem som står i fokus og bygges opp som forbilder. Tidligere tiders hemninger mot å avsløre sin velstand gjennom et iøynefallende forbruk er en saga blott hos de nye rike, og deres hyttepalasser og overdådige forbruk følges med stor interesse i mange av våre mest utbredte medier. Lotto og tipping i statlig regi og TV-kanalenes konkurranseprogram med milliongevinster formidler et budskap om at det gode liv er å bli rik i en fart og uten anstrengelser, for så å kunne nyte uhemmet av alt som tilbys.

Medienes innhold er én av flere påvirkningskilder når de unges oppfatninger om hva som er verdt å strebe etter i livet utvikles. Med sin fokusering på materielle livsvilkår kan postmaterialismeteorien sies å neglisjere sosialiseringens betydning. To generasjoner som vokser opp under likeartede materielle vilkår, vil kunne utvikle forskjellig verdisyn dersom det skjer endringer i hvilke verdier de ulike sosialiseringssagenter – hjem, skole, jevnaldrende, medier – formidler. Ved siden av medienes stadig mer materialistiske verdibudskap har det uten tvil skjedd en endring i hvilke verdier som framheves i familien. Dagens besteforeldre la trolig større vekt på måtehold og nøysomhet i sin oppdragelse av dagens foreldre enn de i sin tur har gjort overfor sine barn, dagens unge.

Solisieringens betydning understrekes av de markerte verdiforskjellene mellom kjønnene. Gutter og jenter har som grupper nødvendigvis vært tilnærmet likt stilt når det gjelder materielle oppvekstvilkår, så det er ikke her en kan finne grunnen til at flere kvinner enn menn har en idealistisk verdiorientering.

Å belyse betydningen av disse faktorene, og andre mulige påvirkninger av verdidannelsen hos de unge, er en omfattende og utfordrende oppgave for framtidig forskning. Det er også en presserende oppgave, sett ut fra de mange negative konsekvensene som synes å følge av den kulturelle utviklingen som avtegner seg (Hellevik 1999b, 2001a, 2001b).

Noter

1. Artikkelen er skrevet med utgangspunkt i et notat til Barne- og familiedepartementet i forbindelse med meldingen om oppvekstvilkår for barn og ungdom i Norge. Anders Bakken og Tormod Øia takkes for nyttige kommentarer.
2. Dette skjer gjennom en dimensjonsanalyse av verdiindeksene (prinsippal komponentanalyse med ortogonal rotasjon). Tidligere ble multiplert korrespondanseanalyse av todelte indekser brukt. Resultatet blir tilnærmet det samme med de to metodene. Ut fra sin skåre på verdiindeksene plasseres hver enkelt person inn på indeksene.
3. Uttrykket kohort (opprinnelig en romersk hæravdeling) brukes om individer med en viktig begivenhet felles, gjerne at de er født innenfor samme tidsrom (fødselskohort). Her brukes generasjon synonymt med dette begrepet. Det er blitt hevdet at dette kan skape uklarhet, siden generasjonsbetegnelsen også brukes til å referere til foreldre-barnrelasjoner (Glenn 1977), det vil si biologisk generasjon, i motsetning til historisk generasjon. I denne artikkelen brukes begrepet bare i den siste betydningen.
4. Antall respondenter per tidspunkt varierer mellom fem og åtte tusen, totalt 24 731, som i snitt gir 386 per rute i matrisen. Av de 64 rutene har ti mindre enn 200 respondenter, bare én mindre enn 100.
5. Respondenter fra 1985-undersøkelsen får plusset på ett år og respondenter fra 1987-undersøkelsen trukket fra ett, slik at alderen blir den de hadde i 1986, osv.
6. Tar vi avstanden i plassering mellom 15–26-åringer og 67 år +, blir gjennomsnittet for de fire tidspunktene 107 skalapoeng. Avstanden i gjennomsnittsalder mellom de to gruppene er $74 - 21 = 53$ år. Med andre ord må en kohort gjennomsnittlig tilbakelegge $107 / 53 = 2$ poeng per år for at avstanden skal utliknes. For 12 år (1986 til 1998) tilsvarer dette 24 poeng.
7. Det er dimensjonen fra faktoranalysen av 1999-materialet som ligger til grunn, de tidligere årene er projisert inn i denne løsningen. Resultatet er derfor 0 for 1999, siden gjennomsnittet for hele befolkningen ligger i origo. Tallet 3 for kombinasjonen av 1997 og 1999 viser derfor at utviklingen gikk i moderne retning også mellom disse to årene.
8. De yngste i 1986 er 15 år, og dermed $15 + 12 = 27$ år i 1998.
9. Dette kan også beregnes direkte. I avsnitt 8 innføres begrepet utbyttingsforskjell, avstanden mellom de som utgjør befolkningstilveksten i 1998, og de som har forlatt befolkningen siden 1986. For materialisme–idealisme-dimensjonen er avstanden mellom snittet for tilvekst og avgang på 48 skalapoeng, som multiplisert med andelen som er skiftet ut, 0,2, gir en effekt av utbyttingen på endringen for befolkningen som helhet på 10 poeng.
10. De 12 handlingene er: Ikke betale på buss eller trikk – Unnlate å oppgi skattbar inntekt – Beholde penger som er funnet – Bilkjøring med lav, men ulovlig promille – Kjøre bil litt over fartsgrensen – Hjemmebrenning – Røyke hasj eller marihuana – At noen oppgir

litt for stort tap til forsikringsselskapet ved skade eller tyveri – Bli hjemme fra jobben selv om en strengt tatt er frisk nok til å gå – Ta med håndklær fra hotellrom – Å beholde pengene hvis en får igjen for mye i en butikk – At en fotballspiller forsøker å få straffespark ved å late som om han blir felt av en motspiller. Data for tidsrommet 1995–99. Inndelt i toårs intervaller fra 15–16 og opp til 23–24 er tallene for gjennomsnittet for «kan ikke godtas» 47, 43, 44, 45 og 47 prosent.

11. Utgangspunktet er en beregning av vektet ut fra oppgaver over alders- og kjønns-spesifikke dødelighetsrater fra SSB (hentet fra befolkningsprognose modell KM1 for 1990). Ved hjelp av disse vektene kan et anslag for verdisynet til de som er falt fra, beregnes. Vi har brukt en enklere løsning som er mer praktisk i analysen, ved å velge et aldersintervall som gir omtrent samme gjennomsnittsalder som vi finner for avgangen beregnet ved hjelp av vektene.
12. Dersom en ville gjøre dette mer nøyaktig, kunne tall for avgang og tilvekst hentes fra befolkningsstatistikken. Med en svak befolkningsvekst vil den første bli litt mindre enn den siste. Forskjellen i størrelse multiplisert med forskjellen i verdisyn mellom tilvekst og avgang vil påvirke verdiutviklingen for befolkningen som helhet, og kan kalles en *demografieffekt*. Siden den vil være for liten i dagens Norge til å ha betydning for de anslagene over årsaker til befolkningsendring vi ønsker å gjøre, har vi tillatt oss å se bort fra den.

Litteratur

- Andersen, Jørgen Goul (1998). *Borgerne og loven*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Flanagan, Scott C. (1982a). Changing values in advanced industrial society. *Comparative Political Studies*, 14, 403–44.
- Flanagan, Scott C. (1982b). Measuring value change in advanced industrial society: A rejoinder to Inglehart. *Comparative Political Studies*, 15, 99–128.
- Frønes, Ivar (1997). Generasjoner, barndom og familier i etterkrigs-Norge. I Frønes, I., K. Heggen og J.I. Myklebust (red.): *Livsløp. Oppvekst, generasjon og sosial endring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Glenn, Norval D. (1977). Cohort Analysis. QASS Vol. 5. Beverly Hills: Sage.
- Gullestad, Marianne (1996). *Hverdagsfilosofer. Verdier, selvforståelse og samfunnssyn i det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hellevik, Ottar (1993a). Kulturelle skillelinjer i dagens samfunn. Et innlegg i postmaterialismedebatten. *Sosiologisk tidsskrift*, 1(1), 25–50.
- Hellevik, Ottar (1993b). Postmaterialism as a dimension of cultural change. *International Journal of Public Opinion Research*, 5(3), 211–233.
- Hellevik, Ottar (1996). *Nordmenn og det gode liv. Norsk Monitor 1985–1995*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Hellevik, Ottar (1999a). *Utviklingen i nordmenns lovrespekt. Forsikrings-svindler i Norden*. Rapport 1999, 53–79. Oslo: Norges Forsikringsforbund.
- Hellevik, Ottar (1999b). Hvorfor blir vi ikke lykkeligere? *Samfunnsspeilet*, 13(4), 19–27.
- Hellevik, Ottar (2001a). Velstandsvekst og verdiutvikling. I Baldersheim, H., B. Hagtvedt og K Heidar (red.): *Statsvitenskapelig utsyn. Politiske tema og tenkemåter i en oppbruddstid*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Hellevik, Ottar (2001b). Er noen gode liv bedre enn andre?. I Oppedal, M. (red.): *Jubileumsskriftet for Høgskolen i Oslo, avdeling ØKS*. Oslo: HiO.
- Inglehart, Ronald (1977). *The Silent Revolution – Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- Jensen, Anders Todal, Ola Listhaug og Per Arnt Pettersen (1995). Betydningen av gamle og nye skiller. I Jensen, A.T. og H. Valen (red.): *Brussel midt imot. Folkeavstemningen om EU*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Mannheim, Karl (1952). *Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Nielsen, Torben Hviid (1998). Forfald eller fornyelse – moralske fællesskabsværdier eller demokratisk procedure? *Nytt Norsk Tidsskrift*, 15(2).
- Rokkan, Stein og Henry Valen (1964). Regional Contrasts in Norwegian Politics. I Allardt, E. og Y. Littunen (red.): *Cleavages, Ideologies and Party Systems*. Helsinki: Westermark Society.

English summary

Youth values: a life phase or generation phenomenon?

Analyses of extensive survey material document the existence of substantial differences in value orientation between age groups, surpassing those found for other social characteristics. The tendency is for the young to be more modern and materialistic in their value preferences than older people are. Cohort analyses indicate that this pattern to a large degree can be interpreted as generational effects. The implication is a gradual change in the value climate in Norway as generational replacement takes place, e.g. with regard to respect for laws and regulations.